

Милан ПОПОВИЋ

ФРОЈДОВ АНТРОПОЛОШКИ ПЕСИМИЗАМ

Ове године прослављамо стопедесетогодишњицу рођења једног од највећих генија прошлог века, Сигмунда Фројда. Фројд је рођен 6. маја 1856. у Фрајбургу у Аустрији, данас Прибору у Словачкој, у улици која данас носи његово име. Одрастао је у јеврејској трговачој породици. Отац му је био 20 година старији од мајке, а Сигмунд је био њен мезимац. На једном месту каже: „Човек који је мајчин мезимац целог живота има осећање победника, поверење да ће успети, што често доводи и до реалног успеха. „Можда му је оваква породична констелација и помогла да доцније опише Едипов комплекс. Како сам каже, студије медицине је одабрао због утицаја који је на њега имала еволуциона теорија Чарлса Дарвина. Тиме се да објаснити и Фројдов биологизам, посебно изражен у почецима развоја психоанализе.

Прва психоаналитичка публикација коју је Фројд објавио са старијим колегом Јозефом Бројером, „Студије о Хистерији” објављена је 1895. године. Стручна бечка публика дочекује ову књигу са подсмехом и осудом, посебно тврдње да и мушкарци могу бити хистерични и придавања великог значаја сексуалности у настанку поремећаја. Своје најзначајније дело „Интерпретација снова”, по коме ће психоанализа бити вероватно најдуже упамћена, Фројд објављује 1900. године и каже: „Изгледа да сам предодређен да откријем само очигледне ствари, да деца имају сексуалних осећања, што зна свака дадиља, и да су ноћни снови у истој мери испуњење жеље, као и сневаче по дану. „Ова изјава сведочи о Фројдовој скромности, јер се у њој занемарује његова бриљантна студија о улози и значају несвесног, темељу психоаналитичке теорије. Да се подсети-мо, *несвесно* представља: хаос у којем не владају закони каузалите-

та; агресивно је сексуално, нагонско; енергетски је резервоар личности. Све ово за разлику од *свесног* дела, који представља перцептивни и егzekутивни апарат личности. Свесно би представљало само врх леденог брега у односу на несвесно.

ПРВА ФРОЈДОВА ПОДЕЛА ЛИЧНОСТИ – 1900.

СВЕСНО

Представља перцептивни и егzekутивни апарат психе. „Врх леденог брега”.

ПРЕДСВЕСНО

Налази се између свесног и несвесног. Између несвесног и предсвесног налази се цензура, динамичка препрека, које се опире уласку неприкладних несвесних садржаја у предсвесно.

НЕСВЕСНО

Темељ психоаналитичке теорије. Хаотично, нагонско, аморално, анимално.

Фројдов биограф Ернест Ђонс каже да је човечанство током развоја науке доживело три велике нарцистичке повреде; прву је рану задао Никола Коперник нашавши да земља није центар васионе; другу Чарлс Дарвин тврдећи да су животиње наши далеки преци и трећу Сигмунд Фројд откривши да су наши мотиви и наше понашање добрим делом условљени нагонским пулзијама. Фројд је до краја остао фасциниран величином свог открића, неки сматрају прецењујући га мада је цео његов рад водио ка укидању робовања ирационалним снагама несвесног, кроз развијање путева за њихово разумевање и преображавање у свесно-рационалне активности. Као што је рекао: „Где је сада ИД тамо треба да буде ЕГО, мислећи при томе, свакако, не на укидање нашег енергетског резервоара већ на његово боље разумевање. Откривши тамну страну личности, Фројду се може приписати антрополошки песимизам, али треба имати у виду да је потреба човека за бољим познавањем себе позната још од античких времена. „Упознај самога себе”, порука је Аполона из Делфа оних који су ступали у његов храм. Фројд је и први који је у човековом ирационалном, видео смисао у бесмислу-смисао и поставио обухва-

ИД	ЕГО	СУПЕР ЕГО
Мрачни део личности. Дефинише се негативно у односу на ЕГО.	Представља свест. Заступа разум.	Три функције: самопосматрање, савести Его Идеал.
Несвесни део личности: анималан, агресиван, сексуалан, аморалан.	Влада принцип каузалности.	Врши потискивање.
Резервоар нагона.	Веза је са реалношћу Развија се од опажања нагона према савлађивању нагона.	Део може бити несвестан, урања уИД.
Принцип задовољства Недоступан	Касније идентификације су у Егу. Нема сопствене енергије.	Супер Его настаје на основу ране идентификације са родитељима.
Хаос у коме не владају закони каузалитета.	Егзекутивни орган	Супер Его је наследник Едиповог комплекса.
„Котао пун узаврелих страсти”	Слуга два господара, ИДА и СУПЕР ЕГА.	
Енергетски резервоар личности	„Где је био ИД нека буде ЕГО.	

тим теорију личности. Процес сазревања подразумева и суочавање са својим несвесним. То све релативизира, бар што се несвесног дела личности тиче, тврдње о Фројдовом антрополошком песимизму.

Фројд у својој *Аутобиографији* дели историју психоанализе на два периода: први када је претежно сам зидао зграду психоанализе и други који почиње негде 1906. године, када прилози његових сарадника и ученика постају све бројнији. Чини ми се да је још оправданије поделити развој психоанализе на основу преокрета у Фројдовим интересовањима. Наиме, после дугог, заобилазног пута који је, како каже Фројд, трајао један људски век, његово се интересовање, преко природних наука, медицине и психотерапије, вратило оним социо-културним проблемима који су „некада снажно обузимали младића тек пробуђеног за размишљање”.

Са богате трпезе коју нам је понудио Сигмунд Фројд ја бих одабрао да прво говорим о његовом чувеном делу *Тотем и Табу* (1912), које је наишло на подељен пријем у свету науке. Подсетио бих вас да у првом поглављу под називом „Ужас од инцеста” он износи изванредно развијене мере предохране, које примитивна племена стварају да би избегли могућност стварања инцеста. Очигледно је да она на овом подручју предузимају далеко више мера заштите од цивилизованих народа. Прекршаји ових забрана *Табуа*, који у примитивном човеку буде јака међусобно супростављена осећања, могу чак да доведу до смрти.

Изазов, тј. инцест ближи је примитивном човеку, те су потребне и спољне забране табуи, а не само потискивање као код савременог човека. Фројд сматра да контрола коју примитивни људи имају у односу на своје мисли чини да сматрају да могу да имају и сличну контролу и над стварима и да ово представља основ магије. Омnipотенцију мисли Фројд налази код деце и у фантазијама једног броја људи са психолошким проблемима. Основ магије представља повишена вера људи у снагу сопствених мисли или прецизније, сматра Фројд, сопствених жеља. Дешава се и да у тешким стресним ситуацијама људи регредирају на овакав примитивни процес мишљења. Дobar пример у литератури да наше мисли и убијају је Димитрије Карамазов који пред судом признаје оцеубиство које није починио, али га је желео. Последњи део тотема и табуа, ако не најважнији, оно најоригиналнији, назван је „*Инфантилни повратак тотемизму*”, зато бих се на њему највише и задржао, јер представља и пример Фројдових конструкција, висине узлета и снаге његове имагинације.

Познато је да су племенски тотема били најчешће животиње. За клан који води своје порекло од одређене животињске врсте, било је строго забрањено да убија ту животињу, свог претка. Ова примитивна религија је удружена са егзогамијом, строгом забраном међусобног сексуалног живота члановима истог клана. За Фројда, који је већ раније конципирао Едипов комплекс, било је лако да повуче паралелу између егзогамије и тотемизма. Наиме, они представљају два дела Едиповог комплекса, привлачности према мајци и жеље за смрћу оца, који се превазилазе на поменути начин. Развијајући даље ову породичну причу Фројд сматра да Едипов комплекс води порекло још из доба људских хорди у којима је владао немилосрдни отац-вођа, који је чувао све жене за себе, а одрас-

ле синове протеривао из хорде. Сада долази онај део који је можда створио највеће отпоре према овој породичној, помало хорор причи, тј. његова претпоставка да су се изгнана браћа удружила, убила оца и појела га. На тај начин су се кроз инкорпорацију са њим идентификовали, у очекивању да сваки од њих добије његову снагу. Према Фројду, овај ужасан злочин, чин оцеубиства од посебне је важности јер му је „предодређено да произведе све будуће цивилизације” даље каже, „то је знаменити злочиначки чин... којим су настале друштвене организације, морална ограничења и религија. Оцеубиство би представљало велики догађај којим би започела култура”. Сада долазе завршни делови овог конструкта, такође нападани. До сада су у друштву примитивног човека владали принципи природног одабирања, а уводи се људскост, оно што нас разликује од животиња. Фројду се замера што довољно не објашњава одакле она потиче. Он каже: „Амбиваленција према оцу је после оцеубиства довела до осећања кривице и кајања. Синови су... поништили своје дело показујући да убијање замене за оца тотема није дозвољено и одричући се плодова свога дела ослобођених жена. Тако по оцеубиству синови успостављају религијске табуе и законе, почетке друштвеног поретка.

Културни антрополог Бронислав Малиновски не пристаје да прихвати ову теорију настанка културе, по којој би Едипов комплекс био њен искључиви извор. Став је Малиновског, који је иначе ценио Фројда, да је Едипов комплекс неприлагођеност „узгредан производ рађања културе” а не њен креативни принцип као што је сматрао Фројд. Други значајан проблем којим се Малиновски бавио је став Фројда о универзалном важењу Едиповог комплекса. До свог става да је Едипов комплекс убиквитаран Фројд је дошао на основу искустава претежно терапеутских, са представницима грађанске класе једног претежно патријархалног друштва. Малиновски је, пак, проучавао материјално друштво на Тробријанским острвима у Пацифику и нашао да тамо не постоји Едипов комплекс у Фројдовом смислу те речи. Закључак је Малиновског да Едипов комплекс није убиквитаран. Време у коме су ова истраживања вршена је херојско време психоанализе, њеног успона и револуционарног уласка у многе антрополошке науке. То *ЗА* и *ПРОТИВ* психоанализе посебно је допринело објективној процени њене вредности. Неколико година после истраживања Малиновског, свечано испраћен од бечких психоаналитичара, антрополог и психоана-

литичар Геза Рохажм је пошао да у сличној материјалној средини провери налазе Малиновског. Рохажм запажа да је и у примитивним матријалним срединама присутан Едипов комплекс али да се изражава на специфичан начин не према оцу него према ујаку. Питање остаје отворено, а извори културе се данас траже и на другим странама.

У прилог Фројдовога антрополошког песимизма сведочи и његова последња, трећа, теорија нагона. Године 1920, како сам каже, „пустио је на вољу дуго суздржаваној склоности спекулацијама” и публиковао дело „С оне стране принципа задовољства” у коме први пут говори о инстинкту смрти. Тешко је пратити мотиве настанка ове метафичко-спекулативне идеје. Фројдови биографи твде да је он у то време био депресиван због деструкције до које је рат довео и смрти вољених у породици. Полазна тачка за концепт нагона смрти је његово запажање о *присили понављања*, феномену који је сам по себи деструктиван. Уочио га је прво код ратних нероза где се непријатни снови о траматском догађају стално понављају или се траума поновно доживљава. Пример за то је „Ратна нероза Југословена” коју је описао др Хуго Клајн, тј. „партизанска болест”, које се старији међу нама сећају и због драматичности њеног испољавања. Тенденција за понављањем је инстинктивне природе и израженија код животиња и тим више што се ради о мање развијеној животињској врсти. Овде је био под Ничеовим утицајем јер га цитира говорећи о Ничеовој доктрини: „о вечитом понављању истога”. По Фројду, тенденција за понављањем има за циљ да успостави пређашње стање, регресивна је. Он се пита зашто би се ове инстинктивне тежње задржале на пола пута. Тако би инстинктивни циљ био свођење живог организма на неорганску природу. Другим речима, крајњи циљ живота била би смрт. Изгледа да је овде опет прихватио позиције Шопенхауера, који је у свом песимизму тврдио да је „смрт циљ живота”. Фројд је ипак инстинкт живота Ерос супротставио инстинкту смрти, Танатосу. Ова Фројдова изразито спекулативна концепција о Танатос нагону, није прихваћена од већег броја психоаналитичара.

И данас су од значаја Фројдови есеји о рату, посебно први есеј из 1915. са називом „*Разочарење ратом*”. У почетку Првог светског рата 1914. године Фројд је био велики аустријски националиста, али је то одушевљење кратко трајало. Под утицајем свега што рат доноси, он разочаран, пише следеће: „Осећамо да никада раније

ниједан догађај није разорио толико општих добара драгоцених за човечанство, збунило толико најсјајнијих умова, нити толико унизило оно што је највише. И сама наука је изгубила своју непристрасну неутралност, њени дубоко огорчени посленици стварају оружје за борбу против непријатеља. Антрополози се осећају позваним да објасне како је непријатељ мање вредан и изопачен, а психијатри му постављају дијагнозу душевне или духовне болести”. Како ове речи актуелно звуче. Фројд подвлачи да рат људе огољава скида са њих слојеве културе и враћа их на ниво примитивног човека. У нашем несвесном се буди добро потиснута жеља за кажњавањем и то једином казном за коју наше несвесно зна а то је казна смрћу. Фројд одговора и на захтев генијалног научника и пацифисте Алберта Ајнштајна, ако се изузме епизода са атомском бомбом, да објасни узроке рата. Спремност за учествовање у рату зависи од, како каже, разорног нагона, чија деструктивност опада са развитког цивилизације. Разлика у цивилизацијском нивоу и економском просперитету различитих друштава чини ратове могућим. Услов за превенцију ратова би се састојао у томе да државе препусте део своје суверености заједничком централном телу Друштву народа, које је у време када је Фројд одговарао Ајнштајну и постојало. Позната нам је неуспешна мисија овога тела, а о делатности Уједињених нација наследници Друштва народа на превенцију ратова можемо да судимо на основу онога што смо видели и осетили. Истина у погледу спречавања ратова ни Фројд није претерани оптимиста и верује да друштвено и економски мање развијени народи су по правилу у демографској експанзији, те је процес цивилизацијског напретка и његовог уједначавања на дугом штапу. Ово је питање актуелно јер данас постоји врло реална могућност да човек својом неконтролисаним агресивношћу уништи планету на којој живи.

Подстакнут радовима психолога Ле Бона о психологији маса, Фројд 1921. године објављује своја истраживања о психологији групе у делу „Групна психологија и анализа Ега”. За Фројда група представља проширену породицу. Она се окупља око вође – Его идеала који је у улози оца, што сматрам да није увек случај и да на крају је бечком ипак патријархалном друштву у којем је Фројд живео. Групу уједињују либидинозне везе, психосексуална енергија широко схваћена. Чланови групе се међусобно идентификују постајући сличнији, групи за љубав. Група буди осећање моћи

својом бројношћу, те члан у групи испољава и оне нагонске пулзије, агресивне и сексуалне, које је дотле држао под контролом. То се испољава у линчовању, групном силовању итд. Одговорност за то чланови групе пребацују на вођу или на групу у целини. Та такозвана „делегирана одговорност” уз кохезију групе се посебно лако остварује ако је група стварно или на нивоу фантазије угрожена од стране непријатеља. На томе су механизму створене све националне параноје. Посебно доприносе насиљу фанатизоване групе, добрим делом састављене од људи осујећених у животу и потиснутих на друштвену, па често и на психолошку маргину. За такву групу Ерих Фром каже: „Као појединац се осећа као црв, а у групи као див и члан најбоље групе на свету.” По овоме ступањ групне агесије и нарцисоидности пропорционалан је недостатку задовољства у личном животу. Велике неорганизоване групе могу се понашати крајње ирационално. Бион каже: „Што је група већа то је луђа.” Примери су безбројни, од панике па до негирања неподношљиве реалности.

Антрополошки песимизам Фројд испољава и у односу на даљи развој друштва. У есеју *Нелагодност у култури* (1930) само бих споменуо да сматра да би даљим развојем културе цело човечанство постало неуротично. Највећу препреку развоју културе чини деструктивна агесија човека. Културан човек интернализује агесију у свој Супер Его и на тај начин омогућава постојање друштва. За недозвољено, постаје агресиван према самоме себи, пре свега кроз осећање кривице. Дакле, осећање кривице је последица потиснуте агресивности која се рекао бих понаша као нестишљива течност, а повећавају га лишавање и уопште „зла срећа”, јер их доживљавамо као да их заслужујемо. Ова потиснута већим делом несвесна агресивност чини да се осећамо нелагодно у култури. Даља еволуција културе само би појачавала осећање кривице појединца. Не само да је „човек човеку вук”, као што каже Томас Хобс, а ја бих додао је „вук и себи самоме”. Фројд доживљава човека као што каже, као „трагично биће”.

Наша искуства иду и у прилог Фројдовом схватању о тзв. *нарцизму малих разлика*, који чини да мржња која није случајно названа Каиновим комплексом, може бити највећа међу члановима породице и међу народима који су најближи. Амбиваленција је својствена у интензивним емоционалним односима. Речено је: „ко ти ископа око? Брат. Зато је тако дубоко”. Код нас се каже и: „нема битке, нема рата, док не крене брат на брата”. У *Знаковима по-*

ред пута, Иво Андрић говорећи о менталитету већине балканских народа, пита се: „Да није дух већине балканских народа заувек затрован и да можда никада више неће моћи ништа друго до једно, да трпи насиље или да га чини”. Мржња се на овим просторима упија са мајчиним млеком, одржава се трансгенерацијски. Да ли смо ми жртве Фројдове присиле понављања у служби Танатос нагона, нагона смрти? Понекада изгледа као да живимо у прошлости а не у садашњости. Психоаналитичари који се данас баве последицама трауме говоре о синдрому тунела, често без излаза.

Човек се често огледа у своме делу. Да ли је овој суморној представи о људској судбини и будућности допринела и Фројдова тешка болест? Фројд се од своје шездесет треће године лечи од карцинома горње вилице и до своје смрти у осамдесет другој години живота 23. септембра 1939. године претрпео је 33 операције. Пред смрт пише својој пријатељици Марији Бонпарте: „Мој живот је мало острво болова које плови у мору равнодушности”. Његов песимистички поглед на природу човека се више испољио у његовим одмаклим годинама живота. Било како било, тешко је сложити се до краја са таквим антрополошким песимизмом. Мора се ипак веровати у даљу духовну еволуцију човека у његове сублимационе способности. Развој човека је спор. Не заборавимо колико је еона прошло док је стигао до садашњег ступња развоја. Говорећи о овом проблему и сам Фројд је ипак рекао да у борби између Ероса и Танатоса „Ерос ће победити свог вечитог противника”. Нажалост, ми то нећемо доживети, али наши далеки потомци, надајмо се, имају шансу.

ЗАКЉУЧАК

Фројдов антрополошки песимизам не може се везати за његову анализу и концепцију несвесног дела наше личности. Напротив, суочавање човека са целовитом сликом о себи, рушећи представу о себи као искључиво рационалном бићу, један је од најважнијих корака на путу сазревања. Питање је да ли и Танатос нагон, нагон смрти, одређују у тој мери судбину човека као што је Фројд претпостављао. Присила понављања, о којој Фројд говори као делу Танатос нагона, пружа могућности даље регресије али и изласка из кризе. Развој културе свакако да доводи до поутрења спољних забрана у Над Ја, забрана које човек почиње да доживљава као своје,

а не споља наметнуте. Еволуција културе намеће умножавање за-брана које се односе на слободно испољавање наших нагонских пулзија. Тако да даљи развој културе води појединца у депресију.

Да ли нас чека таква будућност? Могуће је ипак да током време-на буду изграђени такви сублимациони потенцијали човека, који могу да нам обезбеде ведрију будућност.

ЛИТЕРАТУРА

1. Freud S., Breuer J: *Etudes sur L'histeire*, Pres univ. de France, Paris 1956.
2. Фројд С.: *Интерпретација снови*. Одабрана дела књ. 6,7. Матица српска, Нови Сад, 1969.
3. Фројд С.: *Тотем и табу*, Одабрана дела књ. 4. Матица српска. Нови Сад, 1969.
4. Фројд С.: *Рашичлањавање психичке личности*. Одабрана дела књ. 8, Матица српска, Нови Сад, 1969.
5. Цонс Е.: *Живот и дело Сигмунда Фројда*, Матица Српска, Нови Сад 1985.
6. Фројд С.: *Достојевски и оцеубиство*. Одабрана дела књ. 5, Млатица српска, Нови Сад, 1969.
7. Panoff M.: *Branislav Malinowski*, Payot, Paris, 1972.
8. Roheim G.: *Australian totemism*. Allen and Unwin, London, 1925.
9. Фројд С.: *Актуелна разматрања о рату и смрти и Зашто рат* у Сигмунд Фројд, Антрополошки огледи, Просвета, Београд, 2006.
10. Фројд С.: *Аутобиографија*. Одабрана дела књ. 8, Матица српска, Нови Сад, 1969.
11. Frojd S.: *Masovna psihologija i psihologija Ja* u Budućnost jedne iluzije i drugi spisi. Biblioteka Psiha, Zagreb, 1986.
12. Popović M.: *A Time of Hate and Suffering* Medicine and War, vol. 9, 1993, ppg. 141
13. Савић О.: *Филозофско читање Фројда*. Истраживачко-издавачки центар Србије, Београд, 1988.
14. Fromm E.: *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Naprijed, Zagreb, 1975.
15. Фројд С.: *Будућност једне илузије*, Просвета, Београд, 2006.
16. Popović M.: *Der Mentale Zustand der Bevolkerung in Serbien nach Jahren des Krieges*. Weltkongres-Internacionale Arzte fur die Verhutung des Atomkrieges-Paris, Heft 63-64, 2000. стр. 14
17. Клајн Х.: *Ратна неуроза Југословена*, Терсит, Београд, 1995.
18. Freud E., Freud L. and all.: *Sigmund Freud-His life in Pictures and Words*. Andre Deutch, London, 1970.
19. Фројд С.: *Нелагођност у култури*. Матица српска, Нови Сад, 1985.

20. Roazen P.: *La pensee politique et sociale de Freud*. Presses Univ. de France, Paris, 1968.
21. Требјешанин Ж.: *Шта Фројд заиста није рекао*. Просвета, Београд, 2006.
22. Holt R. *Freud Reappraised*. Gilford Press, New York, 1989.

Milan POPOVIĆ

FREUD'S ANTROPHOLOGICAL PESIMISM

Summary

Freud's anthropological pesimism may not be connected with his analysis and conception of unconscious part of our personality. Just opposite, human's facing with the whole picture about himself, tearing down the notion of himself as an exclusively rational being is one of the most important steps on the way of maturing. The question is if also the Tanatos instinct, instinct of death, determines human destiny to the extent Freud assumed. The coercion of repetition Freud speaks about as of a part of Tanatos instinct, offers the possibility of further regression but also coming out of a crisis. Development of culture by all men drives to poutrenja of external prohibitions in Above Myself, prohibitions human starts to experience as his own, not trusted upon from the outside. The evolution of culture introduces multiplication of prohibitions related to free expression of our instinct pulsions. This way, further development of culture leads an individual to depression. Is such a future expecting us? Nevertheless, it is possible that over the time such sublimating potentials of human develop, what can provide for us a brighter future.

